

Válčení u prvních zemědělců

Dlouhá desetiletí platila kultura nejstarších středoevropských zemědělců jako vzorný příklad mírumilovné a pokojné civilizace. Násilí a války nebyly téměř brány do úvahy při rekonstrukci neolitického života. Pouze v ojedinělých případech se uvažovalo i o násilných řešení konfliktů (např. při řešení vztahu prvních zemědělců k předchozí mezolitické populaci).

■ Daniel STOLZ

Ústav archeologické památkové péče středních Čech

Tento obraz mírové civilizace se zhroutil na konci 80. a počátku 90. let 20. století po objevu masového hrobu v Talheimu (kr. Heilbronn) v Německu a opevněné osady s desítkami násilně usmrčených lidí ve Schletzu v Rakousku. Rovněž díky letecké archeologii a novým výzkumům výrazně narostl počet opevněných neolitických vesnic a ohrazení. Tyto nové objevy tak zcela změnily náhled na první zemědělce. Vznikla řada studií zkoumající doklady násilí, válčení a vraždění. Válka se paradoxně stala běžnou součástí života této nejstarší zemědělské kultury. Koncentrace násilných událostí v závěrečné fázi vývoje kultury s lineární keramikou spolu s dalšími jevy dokonce vedla J. Farruggia a další badatele k formulaci hypotézy o velké krizi na konci této kultury.

Podívejme se tedy poněkud blíže na dosavadní poznatky o násilných střetech u prvních středoevropských zemědělců. V archeologii máme tři základní druhy pramenů, které nám dokazují přítomnost válčení: zranění zbraněmi, samotné zbraně a opevnění.

Násilná zranění

Nejpočetnější důkazy o násilí na lidských jedincích přinesly objevy v Talheimu a Schletzu, jak již bylo naznačeno výše. Na prvně jmenované lokalitě byl v roce 1987 prozkoumán masový hrob, v kterém bylo pohřbeno nejméně 34 jedinců (obr. 1 a 2). Z toho patří 16 těl dětem a mladistvým a 18 dospělým (9 mužů, 7 žen a 2 neurčitelní jedinci). Rozložení podle stáří a pohlaví odpovídá žijící populaci, pouze děti v kategorii 0-4 roky jsou podprezentované. Průměrný věk zemřelých činí 23,3 roku. Kosty byly podrobeny pečlivému antropologickému rozboru J. Wahla a H. G. Könika za pomoci metod soudního lékařství. Nejméně 20 skeletů vykazuje násilná smrtelná zranění. Společné uložení do jedné jámy dovozuje předpokládat i u ostatních pohřbených násilnou smrt, která se ale neprojevila na jejich kostrách (část skeletů není ale dochována v úplnosti). 18 jedinců má poranění hlavy kamennou kopytovitou sekerou (22 úderů), kopytovitým klínem (4 úderů) a tupým předmětem (14 úderů), přičemž pětkrát máme doloženy na lebce tři a více úderů. Značná část úderů byla vedena na pravou zadní část lebky. To dovozuje předpokládat, že většina úderů byla útočníky zasazena ležícím obětem. Tři jedinci mají zranění způsobené šípem do zadní části těla.

Zjištěné poznatky dovolili J. Wahlovi a H. G. Könikovi provést interpretaci celého nálezu. Za denního světla (použití šípů) došlo k neočekávanému přepadu vesnice. Naprostá většina přepadených se snažila spasil útekem, při kterém byla dostižena a na zemi ubita. Zbraně útočníků se skládaly z kamenných kopytovitých seker, kopytovitých klínů, tupých zbraní (např. silný klacek, kyj, bulava), luků a šípů. Z přepadených pravděpodobně nikdo nepřežil. Po útoku útočníci oloupili pobité a pak je nepietně naházeli do jámy. Radiokarbonová data a nálezy datují událost někam na konec kultury s lineární keramikou.

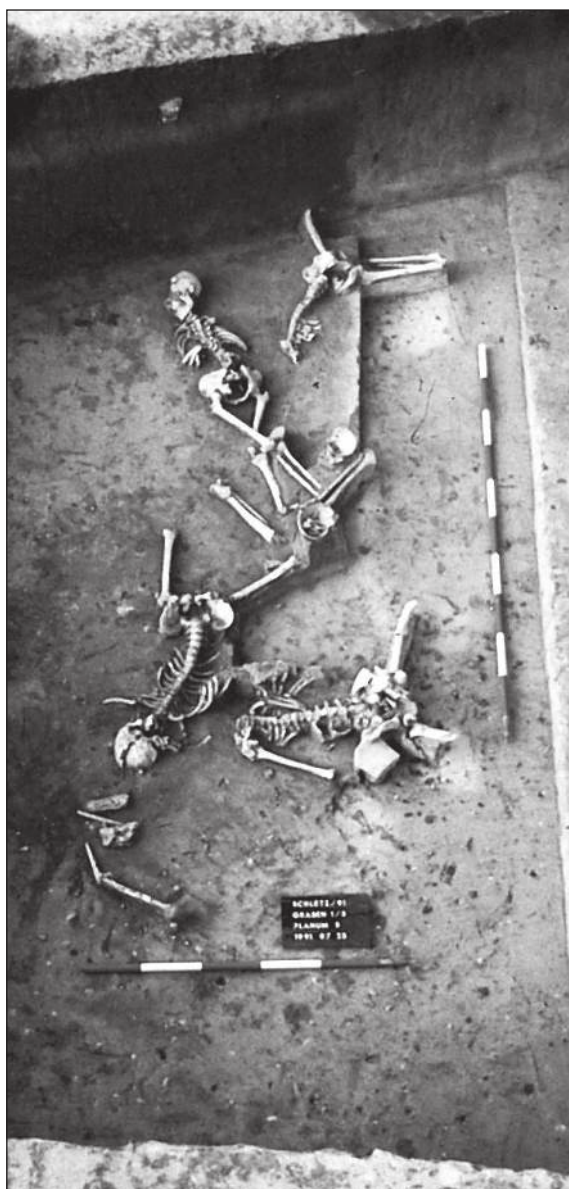
Na dlouhodobě osídleném sídlišti ve Schletzu probíhá archeologický výzkum od roku 1983. Lokalita byla zjištěna leteckou prospekci, když byl objeven systém příkopů. Starší trapézovitý příkop patří na přechod nejstarší fáze do notové fáze kultury s lineární keramikou. Do nejmladší fáze osídlení patří

■ Obr. 2 Poloha těl mužů (tmavě), žen (středně šedá) a dětí (světle) v hrobu v Talheimu. Podle: Freedon – Schnurbein 2002.

■ Obr. 1 Masový hrob v Talheimu. Podle: Menschen-Zeiten-Räume.

■ **Obr. 4** Schletz. Pohled na lidské skelety na dně příkopu. Podle: Windl et al. 1996.

dvojitý oválný příkop o šířce okolo tří metrů (**obr. 3**). Podle archeologických výzkumu měl nejméně tři fáze. Na dosud prozkoumané ploše bylo objeveno na dně příkopu nejmladší fáze a v jeho výplni nejméně 67 lidských pozůstatků v různém stupni zachování – od celých skeletů až po jednotlivé kosti (**obr. 4**). Většina jedinců ležela na břiše. Antropologické vyhodnocení ukázalo, že až na jednu výjimku všichni jedinci zahynuli násilnou smrtí. Především na lebkách byly zjištěny mnohačetné údery kopytovitými sekerami i klíny, kulovitými mlaty a snad i silnými klacky (**obr. 5**). Časté údery na temeno a zátylek opět svědčí o dobíjení většiny napadených na zemi. Rozložení mrtvých podle věku a pohlaví odpovídá žijící populaci, pouze děti a mladé dívky jsou poněkud podrepresentovány. Pravděpodobně i zde ukončil osídlení násilný přepad, při kterém zahynula naprostá většina populace. Nálezové okolnosti dosvědčují, že příkopy sloužily k obraně a boj se soustředil především do okolí bran. Podle počtu mrtvých na prozkoumané části musí být v celém areálu stovky zmasakrovaných obětí. Mrtvoly zůstaly ležet následně poměrně dlouhou dobu na povrchu, kde byly ohryzány a rozvláčeny psy, vlky a liškami.

Doklady násilných zranění máme i na skeletech ze Stuttgartu-Mühlhausenu, Weiblingen (úder sekerou), Stetten (čtyři dospělí se zraněním na levé straně lebky) a příkopu z Heilbronn-Neckargartachu.

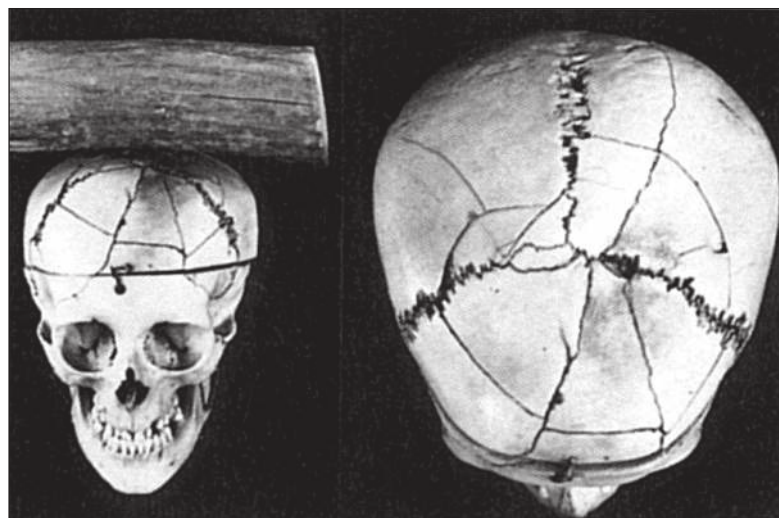
Často uváděný příklad násilí na kostrách z Jungfernöhle u Tiefenellern (souvisejících ale spíše s kultem) a na některých skeletech z příkopů v Herxheimu byl zpochybněn antropologickým zkoumáním J. Orschiedta. Podle jeho závěrů sloužily obě místa k ukládání sekundárních pohřbů. Novější antropologické rozborů ukazují, že i další uváděné násilné poškození těl nebo koster vzniklo až při posmrtné manipulaci s mrtvým.

Zbraně

Zbraně lze rozdělit podle S. Vencla na tři základní druhy: příležitostné, nesespecializované (kombinující funkci nástroje a zbraně) a specializované (s primární funkcí k válčení). Jejich studium se sebou nese nemalé potíže. Některé druhy zbraní slouží i k lovu, proto není jednoznačné jejich využití k válčení. Rovněž u některých artefaktů zařazených dle naší typologie do kategorie zbraní není úplně jisté, jestli skutečně sloužily k tomuto účelu. Samotná absence zbraní také nemá vypovídající hodnotu, neboť se mohly používat nástroje, lovecké náčiní, zbraně z organických materiálů a náhodně artefakty (např. srpy, klacky, kameny, atd.). Velice pravděpodobně mohly mít některé artefakty i dvojí využití (jako zbraně a nástroje, zbraně pro lov i boj) nebo mohly změnit funkci (z nástroje se vyvinula zbraň). Pro období prvních zemědělců přicházejí základě etnografických, archeologických a historických pramenů do úvahy právě tyto nesespecializované zbraně, které

■ **Obr. 6** Ukázka pracovních neolitických broušených nástrojů a jejich upevnění. Podle: Freeden – Schnurbein 2002.

■ **Obr. 5** Rekonstrukce zranění tupým předmětem na temeni lebky. Podle: Windl et al. 1996.

■ Obr. 3 Plán neolitického sídliště v Schletzu na základě letecké a geomagnetické prospekce a archeologického výzkumu. Podle: Windl et al. 1996.

v sobě skrývají dvě a více funkcí. V kultuře s lineární keramikou jsou typickými představiteli kamenné broušené nástroje a luky s šípy. Primární funkcí kamenných broušených nástrojů – kopytovitých klínů a seker – bylo bezpochyby porážení a zpracování dřeva (obr. 6). Dochované stopy na skeletech z Talheimu a Schletzu ale zároveň ukazují jejich použití jako zbraní. Jejich nezastupitelnou funkci v životě tehdejší společnosti dokládá i časté uložení v mužských hrobech. Podobné využití vidíme i u luku. Vedle dominujícího loveckého využití (velké množství ulovené zvěře a četné dochované hroty šípů) byly nasazovány i v bojích, jak dokazují zranění na kostrách z Talheimu a Schletzu. Méně než broušené nástroje, ale poměrně hojně, byly přidávány do mužských hrobů.

Specializované zbraně určené pouze k válčení začaly vznikat podle dosavadních poznatků především v eneolitu a době bronzové. V kultuře nejstarších zemědělců by do této kategorie mohly náležet diskovité a dvouramenné mlaty. Oba nástroje mají tupé pracovní konce nehodící se k opracování dřeva. Podobnost u diskovitěho mlatu s mladšími eneolitickými bulavami, které nepochybně sloužily jako zbraně, a zranění na lebkách ze

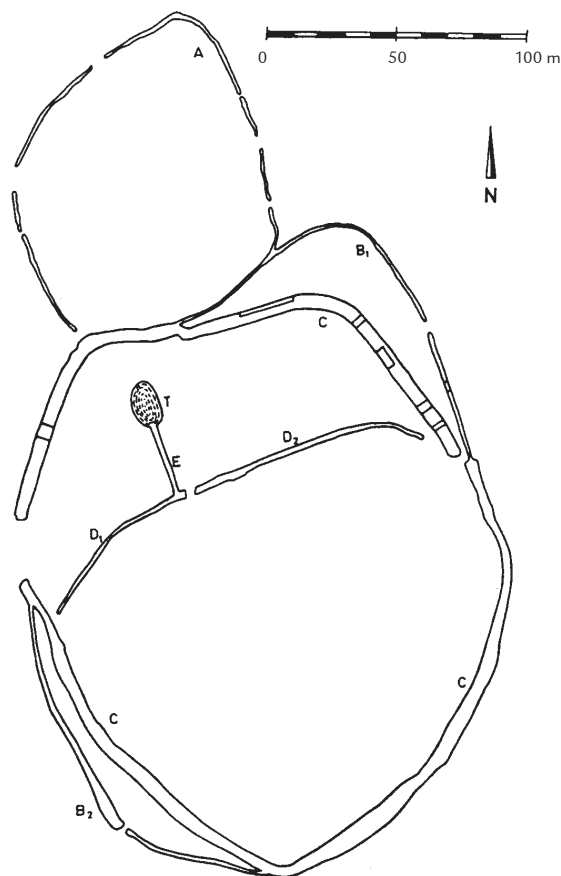
Schletzu tyto úvahy snad potvrzují. Zároveň také mohly představovat i symbol válečníka jako mladší eneolitické sekeromlaty.

Zranění tupým předmětem na hlavách z Talheimu a Schletzu ukazují na další typ nebo typy zbraní, které byly organického původu. Mohlo se jednat o silné klacky nebo kyje. Nevíme však, jestli šlo o náhodně použité nástroje nebo úmyslně vyrobené zbraně.

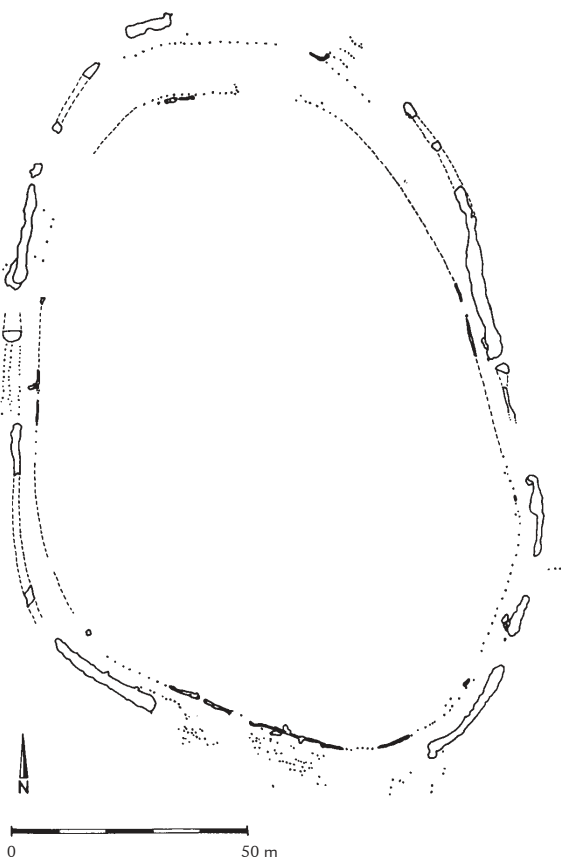
Úplně stranou ponecháváme příležitostné zbraně, tj. použití k obraně či útoku nejružnějších nástrojů a artefaktů (srpů, klacků, lopat, kamennů, dřevěných palic, atd.). Jejich využití je v archeologických pramenech ale pouze těžko prokazatelné.

Opevnění

Další důkaz o neklidné době prvních zemědělců představují opevnění v podobě příkopů. Dlouhou dobu se zdálo, že nejstarší zemědělci, až na výjimky, opevnění nebudovali. Jejich počet začal nápadně růst až od 70. let minulého století díky rozvoji letecké archeologie a provádění velkoplošných záchranných výzkumů. V krátkém souhrnu o opevněných polohách kultury s lineární keramikou z roku 1988 jich J. Lüning napočítal již 32. A v současné době jich registrujeme více

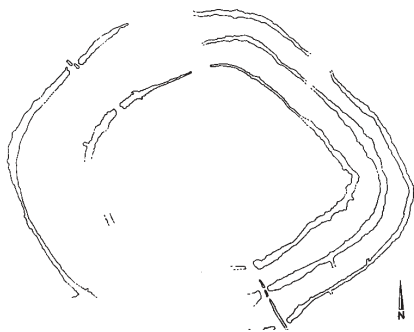

■ Obr. 7 Plán neolitických příkopů v Köln-Lindenthalu. Podle: Bernhardt 1986.

■ Obr. 8 Plán neolitického příkopu v Darionu. Podle: Cahen et al 1987.

■ Obr. 9 Plán neolitických příkopů v Langweileru 8. Podle: Boelicke et al. 1988.

jak 50. Musíme mít ale na zřeteli, že ne každé takové ohrazení mělo vojenský charakter. Celá řada těchto areálů mohla mít odlišné funkce: symbolický či náboženský účel, ohrada pro dobytek, ochrana před divou zvěří, shromažďovací místo, sportovní kolbiště, atd.

Jsou rozšířeny v celém prostoru kultury s lineární keramikou od Karpatské kotliny až do Pařížské kotliny s nápadnější koncentrací v Poryní, která ale může být způsobena stavem bádání. Časově se s nimi setkáváme po celý vývoj kultury s lineární keramikou s větší koncentrací v mladších stupních. Jejich tvar bývá většinou oválný a velikost se pohybuje zhruba od jednoho a po více jak pět hektarů. Profily příkopů mají nejrůznější tvar: špičatý, mísovitý, obdélný a další. Vnitřní plocha může být prázdná nebo hustě zastavěná. Význačnější lokality představují Dorion, Eisleben, Heilbronn-Neckargartach, Herxheim, Köln-Lindenthal, Langweiler 8, Schletzu, Stephansposching, Vaihingen an der Enz a Vedrovice.

Jejich typologii a funkci se zatím nejpodrobněji věnoval D. Kaufmann. Pokusme se zde představit jeho výsledky. Na základě nejlépe dochovaných příkopů v Německu vyděluje tři základní typy.

■ **1. Typ Köln-Lindenthal (obr. 7).** S vnitřní zástavbou o velikosti nejméně 3-4 hektary. Opevnění se skládá z příkopu, valu a palisády (popřípadě proutěného plotu). Tvar je většinou nepravidelně oválný, ale objevují se i pravoúhlé útvary se zaoblenými rohy. Tento typ se objevuje především v mladších stupních a náleží sem např. opevnění z Eislebenu, Erkelenz-Kückhovu, Köln-Lindenthalu (opevnění B a C) a Schletzu.

■ **2. Typ Darion (obr. 8).** Podobá se předchozímu typu, od kterého se odlišuje krátkodobým trváním a menší plochou. Většinou má oválný tvar o vnitřní ploše 1-2 hektary. Opevnění se také skládá z příkopu, valu a palisády. Osídlení je krátkodobé a často zabírá jen část plochy. Zatím se zdá, že je tento typ omezen pouze na západní části rozšíření kultury s lineární keramikou.

■ **3. Typ Langweiler (obr. 9).** Má oválný, nepravidelně oválný popřípadě trapézovitý tvar s jedním až několika příkopy. Palisáda chybí a vnitřní plocha nedosahuje ani jednoho hektaru. Uvnitř nenacházíme žádné půdorysy domu ale pouze nečetné jámy. Patří sem například Köln-Lindenthal (opevnění A), Langweiler 3, 8 a 9 či Heilbronn-Neckargartach.

Podle D. Kaufmanna dokládá opevnění, vnitřní zástavba a doložené přepadení v Schletzu, že první dva typy představují obranné fortifikace. Absence zástavby, palisády a další nálezové okolnosti (menší množství sídlištního odpadu, větší koncentrace mlýnů) u posledního typu snad naznačují jeho kultovní nebo shromažďovací funkci, která by mohla souviset s dožínkami nebo jinými slavnostmi.

S budováním opevnění mohou souviset i výšinné osady nebo polohy s doklady přítomnosti nejstarších zemědělců. Tomuto fenoménu byla prozatím věnována malá pozornost, takže neznáme ani přibližný počet takovýchto lokalit. Dva příklady z české kotliny ale dokazují, že jejich počet nebyl vůbec zanedbatelný. Při studiu výšinných poloh časného a staršího eneolitu zjistil M. Zápotocký na 16 polohách z celkových 80 i přítomnost kultury s lineární keramikou. Druhý příklad pochází z relativně dobře prozkoumaného Berounska, kde máme doloženo nejméně šest výšinných sídlišť prvních zemědělců mezi více jak 90 osadami.

Účel budování výšinných sídlišť je zatím nejasný, ale výborná přirozená ochrana některých poloh (např. Dolánky-Rubín, Dneboh-Hrada, Jíloviště-Humenská, Praha-Dolní Šárka-Šestáková a Kozákova skála)

a jejich nevhodnost k zemědělské produkci alespoň u části osad připouštějí defenzivní funkci. Zatím sice nemáme ani na jednom výšinném sídlišti doklady opevnění, ale intenzivní mladší osídlení je mohlo na některých polohách zničit. Rovněž výborná přirozená ochrana některých poloh mohla zapříčinit vybudování jen lehčích typů ohrazení, po kterých se dochovaly jen minimální stopy.

Závěr

Objevy minulých let prokázaly, že období nejstarších zemědělců ve střední Evropě nepředstavovalo poklidný, mírumilovný zemědělský život, jak se dlouhá léta předpokládalo. Naopak. Válčení a boj tvořilo trvalou součást života prvních zemědělců. Právě v neolitu začal vývoj vojenských fortifikací v podobě příkopů, valů či palisád a specializovaných zbraní. Muž byl nejen zemědělec ale především válečník, jak ho symbolizují početné zbraně v mužských hrobech. Bojovníckou výbavu tvořily podle archeologických pramenů kamenné sekery, luky s šípy a válečnické hole či kyje. Na základě etnografických paralel je více než pravděpodobné používání štítů, oštěpů, kopí a dalších zbraní.

Literatura

- Farrugia, J.-P. 2002: Une crise majeure de la civilisation du Néolithique Danubien des années 5100 avant notre ère, *Archeologické rozhledy* 54, 44-98.
- Kaufmann, D. 1997: Zur Funktion linienbandkeramischer Erdwerke, *Vorträge* 15. Niederbayerischer Archäologentag, 41-87.
- Lüning, J. 1988: Zur Verbreitung und Datierung bandkeramischer Erdwerke, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 18, 155-158.
- Orschiedt, J. 1997: Die Jungfernhöhle bei Tiefenellern. Neue Interpretationen der menschlichen Skelettreste. *Bericht Historischer Verein Bamberg* 133, 185-198.
- Petrasch, J. 1999: Mord und Krieg in der Bandkeramik, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 29, 505-516.
- Vencl, S. 1999: Stone Age Warfare. In: J. Carman - A. Harding (ed.): *Ancient Warfare - Archaeological Perspectives*. Sutton, 57-72.
- Wahl, J. - König, H. G. 1987: Anthropologisch-traumatologische Untersuchung der menschlichen Skelettreste aus dem bandkeramischen Massengrab bei Talheim, Kreis Heilbronn, *Fundberichte Baden-Württemberg* 12, 65-186.
- Windl, H. et al. 1996: Rätsel um Gewalt und Tod vor 7.000 Jahren. Eine Spurensicherung. *Ausstellungskatalog Museum für Urgeschichte Asparn a. d. Zaya*. Asparn/Zaya.
- Zápotocký, M. 2000: Cimburk und die höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Praha.